

”[V]ÅRT FÄDERNELAND SKALL GENOM FYLLERI NEDSJUNKA I HEDENDOM, AVGUDERI OCH SLAVERI”

SYNEN PÅ DEN FOLKLIGA DRYCKESKULTUREN INOM DEN TIDIGA NYKTERHETSRORELSEN.

I oktober 1843 skrev prästen Robert Blumenberg ett brev till Svenska Nykterhetssällskapet (SNS) i vilket han uttryckte djup oro över läget i Hedemora socken, där han var verksam som präst. Det var framför allt allmogens alkoholvanor som bekymrade honom. Ett år tidigare hade han grundat en nykterhetsförening, som en liten grupp likasinnade hade anslutit sig till. Majoriteten av församlingsmedlemmarna var

dock kallsinniga eller till och med fiendligt inställda till Blumenbergs nykterhetsiver. Föreningen hade stött på stora svårigheter i sitt arbete, och problemen hade inte bara att göra med att folk inte ville sluta dricka alkohol. Även bland dem som inte nyttjade brännvin fanns ett motstånd mot nykterhetskampen. Blumenberg berättade att inte ens de som var nyktra ville ansluta sig till nykterhetssällskapet.¹

Blumenbergs brev är ett exempel bland många på hur svårt den tidiga nykterhetsrörelsen hade att vinna anhängare och hur starkt motståndet var som mötte nykterhetsförkämparna. Hur ska man kunna förklara detta motstånd? Varför väckte nykterhetsfrågan så starkt engagemang och hur låg det egentligen till med allmogens alkoholvanor? Drack man till exempel så mycket som Blumenberg påstod att man gjorde?

NYKTERHETSRORELSEN VÄXER FRAM

Under 1800-talet genomgick samhället stora sociala och idémässiga förändringar. I samband med att befolkningen ökade och nya försörjningsmönster gjorde sig gällande, ökade skillnaderna mellan fattiga och rika. På landsbygden växte en stor jordlös klass fram, en klass som hade betydande problem att klara sin försörjning. Detta uppfattades som ett stort hot av de mer välbeställda, som såg de fattiga lantarbetarna som en okontrollerbar massa, benägen till brott mot lag och ordning. Med oro diskuterade överheten den sociala frågan eller fattigdomsfrågan. Det fanns, ansåg man, ett orsakssamband mellan fattigdom och dryckenskap. Fattigdomen berodde på supande och supandet på de fattigas bristande bildning och lågstående kultur.²

För att komma till rätta med problemen kring det folkliga supandet började representanter för överheten bilda nykterhetsföreningar runt om i landet. Genom dessa skulle folket förmås till ett bättre och nyktrare leverne. De lokala föreningarna organiserades ofta under SNS som stod under kungligt beskydd, vilket kan ses som ett mått på hur angelägen frågan ansågs vara. De

nykterhetsförbund som växte upp runt om i landet var många gånger intimt knutna till kyrkan och det lokala prästerskapet. Kyrkan hade också historiskt sett ansvarat för att vårda folkets seder och vanor. I vissa fall förefaller föreningarna ha fungerat som kyrkoherdens förlängda arm, för att andligen och lekamligen uppfostra församlingsmedlemmarna.³

Föreningarna var starkt hierarkiska och de befann sig tämligen långt från de demokratiska ideal, som skulle komma att präglade de senare folkrörelserna. Överhetens ledande ställning var i de allra flesta fall odiskutabel, och det är osäkert hur aktivt allmogen egentligen deltog i nykterhetskampen. Men det är ändå viktigt att betona det folkliga inslaget i nykterhetsrörelsen. Medlemskapet var frivilligt, även om det naturligtvis kunde förekomma påtryckningar från överhetens, i första hand prästerskapets, sida.⁴ Nykterhetssträvandena hade också tidigare ingått som ett led i överhetens försök att uppfostra folket, men i den historiska forskningen har man ofta påpekat att något nytt inträffade under 1800-talet. I högre grad än tidigare förefaller folket ha börjat att så att säga reformera sig självt och sin egen kultur. De nybildade nykterhetsföreningarna bör ses också ur ett sådant perspektiv.⁵

Även om den tidiga nykterhetsrörelsen således i viss mån kan sägas ha haft en folklig bas, så var det långt ifrån alla som stödde nykterhetskampen. Nykterhetsevangeliet kolliderade på flera sätt med en folklig dryckeskultur och många, särskilt ur allmogen, var kritiska. På ett allmänt plan riktade sig kritiken mot de individualistiska principerna som frivilligföreningarna byggde på. Dessa bröt mot de kollektiva ideal som bysamfälligheten grundade sig på.

De allra flesta var trogna den svenska enhetskyrkans ideologi och att avlägga nykterhetslöfte sågs av många som ”papistiskt”, jämförbart med att avlägga klosterlöfte. Nykterhetsföreningarna skapade också konflikter som frilade olika åsikter om alkoholens roll i samhället. I bland annat diskussioner och debattartiklar visas hur olika man såg på sambanden mellan supande, moral och religion.⁶

ALKOHOL OCH KRISTENDOM

Många av nykterhetskampens ledare såg ett samband mellan supande och ett ogudaktigt leverne. Supande hörde samman med Djävulen medan det nyktra levernet sammankopplades med fromhet och gudaktighet. Detta sätt att resonera kring (o)nykterhet fick stor betydelse inom SNS, vilket delvis kan förklaras med att ledarskiktet i så hög grad bestod av präster. Också kopplingen mellan SNS och den tidiga inomkyrkliga väckelsen var betydelsefull.⁷

Sammankopplingen mellan supande och synd var emellertid kontroversiell även inom prästerskapet. De flesta inom kyrkan ansåg visserligen att ett överdrevet alkoholintag var negativt, men detta innebar inte att prästerna i gemen förespråkade en absolutistisk inställning.⁸ Somliga hävdade att det inte var alkoholkonsumtionen i sig man skulle försöka motarbeta, utan snarare det ohejdade supandet som förknippades med allmogens ”råa seder”. Det centrala var att förändra sättet allmogen drack på. Genom upplysning skulle folket förmås att börja dricka på ett moraliskt mer högtstående vis.⁹

Parallellt med uppfattningen om alkoholen som Djävulens dryck fanns också föreställningar om vinet som en Guds

gåva, och en del präster hävdade att absolutismen ledde till egenrättfärdighet och gärningskristendom. Detta i sin tur betecknades som en betydligt allvarligare synd än att förtära måttliga mängder alkohol. Även från allmogens sida var uppfattningarna delade och detta gällde inte minst prästerskapets dryckesvanor. Många, även de som var motståndare till nykterhetsrörelsen, ansåg att det var omoraliskt och oetiskt av prästerna att uppträda berusade. Somliga drog gränsen ännu tidigare och hävdade att prästerskapet inte borde förtära alkohol överhuvudtaget.¹⁰

En av de präster som engagerade sig i nykterhetsfrågan var Robert Blumenberg, som redan 1842 hade bildat en nykterhetsförening i Hedemora.¹¹ Men trots att föreningen erhöll ett passivt stöd från det övriga prästerskapet i socknen, var det Blumenberg som ensam fick gå i täten för nykterhetskampen. Bland församlingsmedlemmarna förefaller nykterhetsivrarna ha varit i en klar minoritet. Många tog istället öppet avstånd från nykterhetsällskapet och andra, som till en början engagerats i nykterhetskampen, lämnade efter en kort tid föreningen.¹²

Det som väckte indignation hos motståndarna var i första hand Blumenbergs sätt att utnyttja predikan för att sprida nykterhetsbudskapet. Att se nykterhetsfrågan som en kristen angelägenhet var långt ifrån okontroversiellt. Många menade att supande var en sekulär fråga som visserligen kunde diskuteras, men inte i kyrkan. Inom stora delar av allmogen protesterade man mot sammankopplingen mellan kristendom och alkoholförtäring. En del klagade öppet på Blumenbergs sätt att predika, medan andra lät bli att komma till kyrkan de gånger Blumenberg talade om nykterhet.¹³

BONDEKULTUR OCH
BRÄNNVINSBRÄNNANDE

Motståndet mot nykterhetsföreningen var således stort och det hade flera orsaker. En man berättade för Blumenberg att anledningen till att han lämnat nykterhetssällskapet var att han inte velat sluta ta sin dagliga sup. Han var dock fortfarande emot överdrevet supande och tyckte att man skulle bruka alkohol med måtta.¹⁴ Detta speglar inställningen av att alkoholen var en viktig komponent i vardagen. Mannen var emot fylleri, men såg inget fel i sig med att förtära alkohol. Man skulle kunna säga att det han var emot var missbruk av alkohol och inte bruk. Även på andra sätt speglar de motiv som angavs för utträde ur föreningen alkoholens roll i vardagen och dess kulturella inbäddning.¹⁵

Ett annat skäl att lämna nykterhetssällskapet var ovilja att ge upp sina brännvinsbränningsrättigheter. Blumenberg omtalade två män som uppgett detta som skäl till att de lämnat föreningen.¹⁶ I ett brev skrivet år 1850 berättade Blumenberg att han inte kände till någon som avstod från sin rätt att bränna brännvin. Vid ett tillfälle hade dock en hemmansägare öppet tagit avstånd från brännvin och fylleri, vilket lett till att han blivit hårt ansatt av nykterhetsmotståndarna.¹⁷ Men bara ett par år tidigare hade läget varit annorlunda. Då skrev Blumenberg att det fanns flera gårdar där man inte brände brännvin, och på ett par gårdar var också drängarna förbjudna att dricka i huset.¹⁸ Blumenberg var emellertid tveksam till om de som givit upp husbehovsbränningen verkligen skulle komma att stå emot omvärldens tryck. Han befarade att de skulle ge efter och återuppta brännandet igen.¹⁹

Inom SNS var böndernas rätt att bränna sitt eget brännvin en viktig

fråga. Husbehovsbränningen, själva framställningen av det egna brännvinet, hade en viktig symbolisk funktion i bondesamhället, vilket framhållits i tidigare forskning. Den var en rättighet som var intimt förknippad med själva funktionen som husbonde. Husbonden ansvarade för bränningen och för handhavandet av brännvinet. Brännandet symboliserade friheten i att vara sin egen herre och att inte ha någon över sig, vilket också förklarar varför man inom bondeståndet slogs så hårt för att få behålla denna rättighet.²⁰

Att ha tillgång till brännvin på gården påverkade också på andra sätt ägarens förmåga att fungera som husbonde. Somliga menade att bönderna var tvungna att ha brännvin i sina hus, eftersom de annars inte skulle kunna få tag på några arbetare.²¹ Detta hade att göra med att en del av arbetskarlarnas lön skulle betalas ut i brännvin. Man hade förstås också möjlighet att köpa in brännvin till detta ändamål, men det fanns en stolthet i att betala ut det i varor från det egna hushållet. Brännandet hade också att göra med husbondskap och manlig överhöghet. Eftersom inte alla fick bränna, skänkte brännandet prestige åt den som fick ägna sig åt det.²²

Böndernas rätt till husbehovsbränning försvarades också av delar av överklassen som, enligt Blumenberg, påstod att brännandet var livsnödvändigt för bönderna. Om de inte fick bränna, så skulle hela bondeklassen gå under.²³

SUPANDE GRUVARBETARE

Inom bondeståndet sågs brännvinsbrännandet som en rättighet, men även hos andra grupper fanns det föreställningar och symboler kring brännvin och alkoholkonsumtion. Inom forsk-

ningen har man exempelvis hävdad att många tidigt proletariserade grupper använde brännvin som ett sätt att manifesteras sin status.²⁴ En sådan, som också förekommer i Blumenbergs framställning, var gruvarbetarna.

Blumenberg menade, liksom många andra, att gruvarbetarna konsumerade mer brännvin än andra. Han skrev i sina brev till SNS att gruvarbetarna drack vid en mängd olika tillfällen, både till vardags och till fest. De firade såväl namnsdagar som barnafödslar med brännvin. Dessutom hade han blivit informerad om att de drack både innan de började arbeta och när det uppstod problem i gruvan. Men inte bara i gruvan utan också i smedjorna och en bit ifrån gruvorna söp man, enligt Blumenberg. Många hävdade att gruvarbetarna inte kunde arbeta utan brännvin.²⁵

Trots att gruvarbetarna, enligt Blumenberg, tjänade relativt mycket pengar, var de utfattiga. Detta berodde på att de lade alla sina pengar på brännvin. Blumenberg berättade att det till och med fanns de som supit bort sina kyrkkäddor. De två gruvarbetare som var medlemmar i nykterhetsföreningen hade inte lyckats omvända sina kamrater, vilket han beklagade. Det fanns många brännvinskrogar i Norberg, och Blumenberg förklarade supandet med gruvarbetarnas "usla belägenhet och sluma seder".²⁶

Den bild Blumenberg målade upp av gruvarbetarnas leverne stämmer ganska bra överens med den schablonbild som många i samtiden hade av deras alkoholkultur. Men hur stämde den överens med verkligheten? Var gruvarbetarna verkligen så stora alkoholkonsumenter, eller var det någonting annat i deras konsumtionsmönster som stack nykterhetsförkämparna i ögonen?

Gruvarbetarna och deras leverne skiljde sig på flera plan från den gängse

normen i bondesamhället. För det första ägde de varken jord eller egendom, de var med andra ord egendomslösa. Många av dem var, delvis som en följd av sin egendomslöshet, heller inte gifta, utan var inneboende. Därigenom kom gruvarbetarna att hamna utanför den mest grundläggande sociala enheten i det förindustriella samhället, nämligen hushållet. Det var kring hushållet som den sociala och ekonomiska organisationen var uppbyggd. Men hushållet var inte bara en ekonomisk enhet som kretsade kring familjeförsörjningen, det var också viktigt för fostran och social kontroll av hushållsmedlemmarna. Gruvarbetarna stod i många fall utanför denna organisation. De bildade själva små enklaver med egna regler och hierarkier.²⁷

Gruvarbetarna var lönearbetare till skillnad från bönderna. De stod under bönderna i den sociala hierarkin, men hade ändå ofta kontanter att spendera, kanske till och med mera än många bönder. Dessutom visste de att de snart skulle få en ny avlöning och kunde därför i högre grad ägna sig åt kortsiktigt spenderande. Tillgången och den regelmässiga påfyllningen av likvida medel gjorde att gruvarbetarna kunde konsumera på ett helt annat sätt än vad bönderna och lantarbetarbefolkningen i övrigt hade möjlighet till. Genom sin konsumtion kunde gruvarbetarna göra anspråk på en annan status än deras sociala ställning egentligen tillät. Konsumtionen, och då framförallt konsumtionen av alkohol, kan ses som ett sätt för gruvarbetarna att hävda sig gentemot bondeklassen.²⁸

Samtidigt verkar förställningarna om gruvarbetarnas alkoholkonsumtion vara starkt överdrivna. Det är inte rimligt att de, som Blumenberg hävdade, vanemässigt drack när de arbetade. Detta

skulle ha varit ohållbart i ett arbete som krävde både fysisk styrka och precision. Sannolikt hade alkoholen i gruvan, precis som man hävdade att den haft inom andra delar av produktionen, snarast en rituell funktion, exempelvis som belöning när man gjort en extraordinär arbetsinsats eller för att samla krafter och koncentrera sig. Supen markerade att det var någonting särskilt som skulle hända eller hade hänt.²⁹

BRÄNNVINET OCH DEN FOLKLIGA FESTKULTUREN

Brännvinet kunde också i andra sammanhang få markera det speciella och högtidliga till exempel vid folkliga fester av olika slag. Blumenberg berättade om en gruvdräng som brutit sitt nykterhetslöfte just i samband med en större fest. På festen hade man serverat stora mängder alkohol, och man hade lockat gruvdrängen att bryta sitt nykterhetslöfte.³⁰ Det var omgivningens påverkan som Blumenberg underströk så väl i detta fall som i andra.³¹ Detta kan förstås ha att göra med att löftesbrytarna själva framställde sitt avfall på detta sätt i syfte att minska sin egen skuld. Men det är ändå påtagligt många som bröt sitt nykterhetslöfte just i samband med fester och högtider.³² Gruvdrängen i fråga hade själv tagit initiativet till att starta nykterhetsföreningen vilket tyder på att han var engagerad i nykterhetsfrågan. Men trots detta förmodade han inte hålla fast vid sitt löfte.

Att avstå från alkohol var också att ställa sig utanför en viktig komponent i den folkliga festkulturen. Särskilt i samband med de festligheter som markerade övergångar mellan olika stadier i livet, exempelvis dop, bröllop och begravningar spelade brännvinet en stor roll.³³ Det var därför svårt för Blumenberg,

nykterhetsprästen, att få medverka vid dessa riter. Han klagade i ett av sina brev till SNS på att han, sedan han engagerat sig i nykterhetsaken, alltmer sällan blivit kallad som officiant vid dessa tillfällen. Under sommaren hade han endast deltagit i två bröllop. Det är betecknande att man vid dessa två tillfällen inte hade serverat brännvin.³⁴ Det var först i samband med nyktra sammankomster av detta slag som Blumenberg var välkommen.

Också vid andra kristna högtider spelade alkoholen en stor roll. Till exempel hade supandet en stark symbolisk betydelse i samband med konfirmationen. I ett brev till SNS beklagade Blumenberg sig över hur svårt det var att vinna anhängare till nykterhetsföreningen bland konfirmationsungdomen. Det var en sed i Norberg att pojarna strax efter konfirmationshögtiden fick brännvin hållt över sig av andra unga män. Efter det skulle de nykonfirmerade unga pojarna dricka tillsammans med de äldre männen. De skulle i "spritvättiskan förena sig med dem".³⁵ Man kan se ritualen som en parodi på dopakten, varigenom pojarna skulle visa att de tålde alkohol. Genom att förtära brännvin kunde de visa att de var en del av den vuxna och kanske framförallt vuxna manliga kulturen. Brännvinet spelade i detta fall en symbolisk roll i inlemmandet i vuxenlivet.

Denna typ av initiationsriter var också vanliga i andra sammanhang. Även inom hantverkarkulturen spelade alkoholen en betydelsefull roll vid introduktionen av nya lärlingar. Efter skändliga riter, som ofta innehöll både förnedring och våld, var det dags för fest, och under dessa festligheter var alkoholen en viktig beståndsdel.³⁶

SUPANDETS GENUS

Brännvinsdrickandet ingick som en viktig komponent i den manliga kulturen och var intimt sammanflätat med den manliga äran. Att dricka tillsammans var ett sätt att manifesteras vänskap och genom skålar kunde man visa tillhörighet till vissa grupper och ta avstånd från andra. Supandet var också ett sätt att markera vem man var och vilken ställning man hade inom gruppen. Därför betraktades det som en grov förolämpning att tacka nej till en sup och därmed en inbjudan till vänskap. Det var ett sätt att ifrågasätta den sociala hierarkin – var den som inbjöd inte god nog? Uppfattade den nekande sig som bättre och överlägsen? Den som konsekvent avstod från att dricka, på det sätt som nykterhetsförkämparna gjorde, kom därför att bryta mot de sociala konventionerna. Att vägra dricka var att ställa sig utanför samhället vilket måste ha betecknats som otänkbart för de allra flesta.³⁷

En av de miljöer där alkoholen spelade en viktig roll var förstas på krogen. Där vistades nästan uteslutande män. Men förutom att vara en plats där man förstärkte sociala band och knöt nya kontakter fungerade krogen i många fall också som en arbetsförmedling. Det var på krogen som man fick höra talas om vad det fanns för arbete att få. Man kunde också få information om en presumtiv framtida arbetsgivare. Det fanns dessutom möjligheter att få rekommendationer hos nya arbetsgivare genom de nyknutna kontakterna, och arbetsgivare kunde utnyttja krogen för att rekrytera ny arbetskraft. Alkoholen fungerade också som ett sätt att försegla ett kontrakt. Med hjälp av ett handslag och en sup kom man överens om regleringen kring det arbete som skulle genomföras.³⁸

Krogmiljön ingick som en viktig del i den vuxna manliga kulturen, men trots att supandet ansågs manligt, fanns det också kvinnor som söp. Detta betecknades som extra beklagansvärt av Blumenberg. En gång hade han försökt skrämja en kvinna att sluta dricka genom att hota henne med Guds straff i livet efter detta. Till Blumenbergs bestörtning hade hon dock sagt att hon inte trodde på fördömelse. Enligt henne fanns det inget annat helvete än människans dåliga samvete.³⁹

Att supa som kvinna var att bryta mot de kulturella koder som kringgärdade alkoholkonsumtionen. Dryckenskap och fylla förknippades med den vuxna manliga kulturen. Supandet skilde männen från kvinnor och barn som, trots att de kunde smaka brännvin, sällan var några stora alkoholkonsumenter. De kvinnor som söp gav sig alltså in på ett manligt definerat område. Detta gjorde att deras drickande sågs som dubbelt värre ur nykterhetsförkämparnas synvinkel. De var både onyktra och bröt mot den etablerade kvinnorollen. Att kvinnan i exemplet ovan dessutom förnekade orsakssambandet mellan onykterhet och helvetet gjorde förstas inte saken bättre i Blumenbergs ögon.

En del forskare har dock hävdats att det inte var drickandet i sig som betecknades som okvinnligt och har därmed ifrågasatt bilden av den nyktra kvinnan. Det har hävdats att de flesta kvinnor konsumerade måttliga mängder alkohol, men att konsumtionen i första hand skedde i hemmet där det betraktades som tillåtet. Att kvinnor förtärde alkohol inom hemmets väggar accepterades och ansågs inte vara vanhedrande, så länge det inte gick till överdrift. Det var istället det offentliga drickandet på krogen som fördömdes.⁴⁰

REFORMERINGEN AV
FOLKKULTUREN

Blumenberg såg negativt både på det folkliga festandet och på den roll alkoholen spelade vid dessa tillfällen. Han menade att de regelbundet hållna dans-tillställningarna i socknen givit upphov till mycket supande. Vid dessa festligheter ansåg han att det förekom gräl, bråk och i värsta fall också grövre synder. Det fanns visserligen de som var nyktra vid dessa tillfällen men detta hjälpte inte, eftersom de "rasa[de] med världen lika för det", som Blumenberg uttryckte det i ett av sina brev till SNS.⁴¹

Det var alltså inte bara supandet i sig som var problematiskt. Även det betedande som förknippades med dryckenskapen ansågs vara negativt. Blumenberg försökte inte bara bekämpa konsumtionen av alkohol i sig utan också den osedlighet och oordning som han menade hängde samman med dryckenskapen. Medlemskapet i nykterhetsföreningen ställde både krav på att man skulle avstå från alkohol och att man skulle leva på ett sedesamt sätt.

En av anledningarna till att prästerskapet försökte motverka dryckenskapen var att man förknippade den med oordning, och att alkoholen sågs som en samhällsupplösande kraft. Supande ansågs leda till ett förkastande av samhällets grundläggande värderingar som respekt för auktoriteter, hänsyn till hushållet och arbetsmoral.⁴²

Nykterhetsrörelsens uppfostrande ambition framträder tydligt i exemplet ovan. Man kan sätta detta i relation till den brittiske historikern Peter Burkes tankar om reformeringen av folkkulturen. Blumenbergs uppfostringssträvanden har i detta perspektiv en lång tradition. Inte bara prästerskapet, utan också företrädare för den världsliga makten hade sedan 1600-talet strävat efter att reformera de element i den folkliga kulturen som ansågs vara omoraliska. Man ville från överhetens sida rensa bort de fester och seder som man ansåg vara fördärliga.⁴³

Det som var nytt med nykterhetssällskapen var därför inte överhetens budskap eftersom man redan tidigare kämpat mot delar av den folkliga kulturen. Det nya var istället det folkliga deltagandet i reformationssträvandena. Just formen för reformförsöken spelade här en avgörande roll. Att bilda föreningar grundade på individprincipen och att i dessa föreningar involvera allmogen var någonting nytt i en jämförelse med perioden innan. Folket kom därigenom att delta i reformeringen av den egna kulturen, som Burke har uttryckt det. Man kan se nykterhetssällskapen som ett exempel på detta. Med hjälp av de nybildade föreningarna försökte man gemensamt komma till rätta med vad man ansåg vara omoraliskt och sedefördärvande i samtiden, och ett av de områden som skulle reformeras var den folkliga alkoholkulturen.

FÖRKORTNINGAR

- SNS Svenska Nykterhetsällskapet.
SSNF Svenska Sällskapet för Nykterhet och Folkuppfostran.

KÄLLOR

Riksarkivet (RA).
Svenska Sällskapet för Nykterhet och Folkuppfostran.
Handlingar till avgjorda mål. FI.

FOTNOTER

1. Brev från Blumenberg till SNS inkommet 4/10 1843, SSNF:FI:6, Dalarna, RA.
2. Petersson (1983), s. 56 ff, Tiscornia (1992), s. 105 ff.
3. Jansson (1985), s. 145 f.
4. Jansson (1985), s. 143 f.
5. Ambjörnsson (1988), Burke (1983), Frånberg (1983), Horgby (1993).
6. Eriksen (1989), s. 157 ff, Gustavsson (1989), s. 228 ff, Jansson (1989).
7. Järpemo (1977), s. 30 ff.
8. Eriksen (1989), s. 132 ff.
9. Bugge Amundsen (1991), s. 53 ff, Eliassen (1991), s. 39 ff.
10. Bugge Amundsen (1991), s. 52 f.
11. Blumenberg startade också en nykterhetsförening i Norberg 1846.
12. Brev från Blumenberg till SNS inkommet 29/7 1846, SSNF:FI:8, RA.
13. Brev från Blumenberg till SNS inkommet 3/5 1848, SSNF:FI:10, RA.
14. Brev från Blumenberg till SNS inkommet 26/2 1844, SSNF:FI:6, Dalarna, RA.
15. Gustavsson (1989), s. 219 ff, Mäntylä (1984), s. 15 f.
16. Årsberättelse Hedemora 1844, SSNF:FI:6, Dalarna, RA.
17. Brev från Blumenberg till SNS inkommet 8/3 1850, SSNF:FI:11, RA.
18. Brev från Blumenberg till SNS inkommet 29/7 1846, SSNF:FI:8, RA.
19. Brev från Blumenberg till SNS inkommet 26/2 1844, SSNF:FI:6, Dalarna, RA.
20. Florén (1988), s. 113 ff, Mäntylä (1984), s. 18.
21. Brev från Blumenberg till SNS inkommet 4/10 1843, SSNF:FI:6, Dalarna, RA.
22. Florén (1988), s. 113 ff.
23. Brev från Blumenberg till SNS inkommet 8/3 1850, SSNF:FI:11, RA.
24. Florén & Ryden (1992), s. 82 ff, Magnusson (1988), s. 337 ff.
25. Brev från Blumenberg till SNS inkommet 8/3 1850, SSNF:FI:11, RA.
26. Brev från Blumenberg till SNS inkommet 8/3 1850, SSNF:FI:11, RA.
27. Florén & Ryden (1992), s. 59 ff.
28. Florén & Ryden (1992), s. 74 ff.
29. Florén & Ryden (1992), s. 82 ff.
30. Brev från Blumenberg till SNS inkommet 29/7 1846, SSNF:FI:8, Dalarna, RA.
31. Brev från Blumenberg till SNS inkommet 26/2 1844, SSNF:FI:6, Dalarna, RA.
32. Gustavsson (1989), s. 229 f.
33. Gustavsson (1989), s. 222 ff.
34. Brev från Blumenberg till SNS inkommet 4/10 1843, SSNF:FI:6, Dalarna, RA.
35. Brev från Blumenberg till SNS inkommet 26/2 1844, SSNF:FI:6, Dalarna, RA.
36. Magnusson (1991), s. 32.

37. Magnusson (1988), s. 337 ff, Roper (1994), s. 153 ff.
 38. Magnusson (1988), s. 325 ff.
 39. Brev från Blumenberg till SNS inkommet 8/3 1850, SSNF:FI:11, RA.
 40. Eriksen (1991).
 41. Brev från Blumenberg till SNS inkommet 26/2 1845, SSNF:FI:7, Dalarna, RA.
 42. Bugge Amundsen (1991), s. 52 f.
 43. Burke (1983).

LITTERATUR

- Ambjörnsson, Ronny, 1988: *Den Skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhälle 1880–1930*. Malmö.
- Bugge Amundsen, Arne, 1991: "Hycklersk fariseisme eller halleluja og amen?" *Religion og avholdssak i Nedre Glomma-regionen på 1800-tallet. Alkoholister och nykterister*. Föredrag presenterade vid en nordisk konferens i Uppsala. Red. Anders Gustavsson. Uppsala.
- Burke, Peter, 1983: *Folklig kultur i Europa 1500–1800*. Malmö.
- Eliassen, Sven G., 1991: *Avholdsbevegelsens fremvekst i Nedre Glommaregionen. Alkoholister och nykterister*. Föredrag presenterade vid en nordisk konferens i Uppsala. Red. Anders Gustavsson. Uppsala.
- Eriksen, Sidsel, 1991: *Den drickfældige engel? Et studie i konstruktionen af den kvindlige ædruelighed som metafor og i udviklingen af de særlige kvindlige drikke-monstre i årtierne omkring århundredskiftet. Alkoholister och nykterister*. Föredrag presenterade vid en nordisk konferens i Uppsala. Red. Anders Gustavsson. Uppsala.
- Eriksen, Sidsel, 1989: *Afholdsbevægelsen – en etisk religion. Perspektiv på de folkelige bevægelser i Danmark i det 19. århundrede. Alkohol och nykterhet*. Aktuell forskning i Norden presenterad vid ett symposium i Uppsala. Red. Anders Gustavsson. Uppsala.
- Florén, Anders, 1987: *Disciplinering och konflikt. Den sociala organiseringen av arbetet: Jäders bruk 1640–1750*. Uppsala.
- Florén, Anders & Ryden, Göran, 1992: "Arbete, hushåll och region". *Tankar om industrialiseringsprocesser och den svenska järnhanteringen*. Uppsala.
- Frånberg, Per, 1983: *Umeåsystemet. En studie i alternativ nykterhetspolitik 1915–1945*. Kungälv.
- Gustavsson, Anders, 1989: *Folkliga uppfattningar om alkohol och nykterhet under tidigt 1900-tal. Alkohol och nykterhet*. Aktuell forskning i Norden presenterad vid ett symposium i Uppsala. Red. Anders Gustavsson. Uppsala.
- Horgby, Björn, 1993: *Egensinne och skötsamhet. Arbetarkultur i Norrköping 1850–1940*. Stockholm.
- Jansson, Torkel, 1985: *Adertonhundralets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsformer och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800–1870*. Uppsala.
- Jansson, Torkel, 1989: *Idé och verklighet i det tidiga 1800-talets Norden. En och samma nykterhetstänke i olika stater och samhällen. Alkohol och nykterhet*. Aktuell forskning i Norden presenterad vid ett symposium i Uppsala. Red. Anders Gustavsson. Uppsala.
- Järpemo, Sture, 1977: *Väckelse och kyrkans reform. Från religiös sällskapsbildning i Stockholm till inre mission och samfund 1771–1858*. Motala.
- Magnusson, Lars, 1988: *Den bråkiga kulturen. Förläggare och smideshantverkare i Eskilstuna 1800–1850*. Vänersborg.
- Magnusson, Lars, 1991: *En svensk mentalitet i förändring. Från den bråkiga hantverkaren till den skötsamme arbetaren. Alkoholister och nykterister*. Föredrag presenterade vid en nordisk konferens i Uppsala. Red. Anders Gustavsson. Uppsala.
- Mäntylä, Ilkka, 1984: *Brännvinets användning och dess betydelse under Frihetstiden*.

- Skog och brännvin. Studier i näringspolitiskt beslutsfattande i Norden på 1700-talet.* Karlshamn.
- Petersson, Birgitt, 1983: "Den farliga underklassen". *Studier i fattigdom och brottslighet i 1800-talets Sverige.* Kungälv.
- Roper, Lyndal, 1994: *Oedipus and the Devil. Witchcraft, sexuality and religion in early modern Europe.* London.
- Tiscornia, Alberto, 1992: *Statens, godsens eller böndernas socknar? Den sockenkomunalas självstyrelsens utveckling i Västerfärnebo, Stora Malm och Jäder 1800–1880.* Göteborg.